Ebûbekir Râzî el-Cessâs ve İ'tizâlî Görüşleri

Hanefi tabakatı içerisinde önemli bir mevkii olan hicri dördüncü asırda yaşamış ve mezhebe yönelik çok faydalı eserler ortaya koymuş bulunan Ebu Bekir Razi el-Cessas, ilmi anlamda değeri ifade edilemeyecek seviyede büyük bir şahsiyettir. Usuldeki el-Fusul'unden Tefsirde "*Ahkamu'l-Kur'an*"ı na ve Tıp ilminde dahi ele aldığı "el-Havi" sine varıncaya kadar çeşitli sahalarda çok enfes eserlerin te'lifinde imzası vardır. Bağdat'ta doğan ve vefat eden el-Cessas Re'y ehli diye ta'bir edilen Hanefi mezhebi ulemasının önde gelenlerinden sayılmaktadır. Hicri 305 yılında doğmuş ve 370 yılında ise vefat etmiştir.[1]

Ebubekir el-Cessas, başta İsa b. Eban'ın Halife Me'mun'un talebi üzerine Hanefi mezhebinin hadis ve sünnet anlayışını ortaya koyan *"el-Hücecü's-Sağir"* ini Usule dair yazdığı el-Fusul" ünün sünnet bölümüne mefhumen yazmıştır. Daha sonradan bahsi yapılan el-Hücec'in kaybolması ile birlikte Cessas'ın bu ameli ve mezkûr kitabının taşımış olduğu değer bir o kadar daha fazla olmuştur. Yani bu gün, İmam Muhammed'in en önemli talebelerinden biri olan İsa b. Eban' ın kaleminden mezhebimizin sünnet anlayışını okuyup mütalaa etmek isteyen kimsenin el-Fusul'ün bahsini yaptığımız sünnet bölümünü okuması yeterli olacaktır.[2]

Diğer yandan yine Hanefi mezhebinde çok önemli bir yeri olan ve el-Mercani'nin mutlak müçtehid olarak nitelediği İmam et-Tahavi'nin fıkha dair kaleme aldığı "Muhtasaru ihtilafi'l-Ulema" isimli eserini de bu gün el-Cessas'ın şerhinden mütalaa etmemiz mümkün olmaktadır. Bu denli iki önemli eserin mefhum ve özet itibarıyla elimizde olmasına imkân sağlamış olan el-Cessas'ın tabi ki mertebesi anlatılamayacak kadar yücedir.

Bütün bunlarla birlikte itiraf edilmesi gereken bir husus vardır ki o da; el-Cessas'ın gerek bir takım ibareleri ve gerekse onun hakkındaki ulemanın görüşleri kendisinin bir takım akidevi meselelerde mu'tezile ile aynı kanaatte olduğunu bizlere göstermektedir. Söylediğimizi somutlaştırmak gayesiyle el-Cessas' ta bulunan i'tizale delalet eden bir kısım meseleleri zikredelim.

I. Akaidde ehl-i sünnet ile Mu'tezile mezhebi arasında meydana gelmiş meşhur ihtilaflardan biri de sıfatullah'ın sübutudur. Söz gelimi ehl-i sünnete göre Allah teala'nın sıfatları vardır ve bu sıfatlar zatının aynısı olmadığı gibi gayrısı da değildir. Mu'tezileye göre ise Allah teala için ilim, izzet, kudret vs. türden sıfatlar söz konusu değildir. Zira bu sıfatların zatullah için ispat edilmesi durumunda taaddüdü'l-kudema/kadimlerin birden fazla olması lazım gelecektir. Ebubekir el-Cessas, "Şerhu Muhtasari't-Tahavi" sinde Allah'ın sıfatlarıyla yemin edilip edilemeyeceği meselesinde İbn Mes'ud

(Radıyallahu Anh)'den "Şeytan'ın yeminiyle yemin etmeyin. (Şeytan'ın yemini) sizden birinizin "Allah'ın izzetine yemin ederim demesidir. Lakin Allah'ın dediği gibi İzzetin Rabbi'ne yemin ederim deyin" şeklindeki sözünü nakleder. Bu sözün akabinde şunları söyler:

و يحتمل ان تكون جهة كراهته لذالك أنه خشي من إطلاق ذالك ان يعتقد معتقد أن الله عزيز بعزة كما يعتقد اهل التشبيه و الحشوية

"İbn Mesud'un bunu mekruh görmesinin sebebi şu olabilir: İbn Mesud bu şekildeki bir kullanımdan bir kimsenin Allah'ın izzet (sıfatı ile) aziz olduğunu anlaması ve böyle inanmasından korkmuştur. Tıpkı teşbih ehli ve Haşevilerin böyle inandığı gibi"…[3] Bu ifadelerin altına dipnot düşen Muhakkik de bu noktaya işaret etmiş ve el- Cessas'ın bu görüşünün ehl-i sünnete muhalif olduğuna ve burada dikkatli olunması gerektiğine vurgu yapmıştı.

II. El-Cessas *"Ahkamu'l-Kur'an"* ında Enfal süresinde bulunan *"Gözler onu idrak edemez"*[4] şeklindeki ayeti tefsir ederken Allah teala'nın görülemeyeceğini ve bu ayet ile Allah Azze ve Celle'nin bu şekilde bir vasıfla kendisini medh ettiğini söyler. Zıttının ise Allah Teâla'ya noksanlık izafe etmek anlamına geleceğini belirtir. İşte Cessas'ın bahsini yaptığımız ifadeleri:

فقوله تعالى لا تدركه الأبصار معناه لا تراه الأبصار وهذا تمدح بنفي رؤية الأبصار كقوله تعالى لا تأخذه سنة ولا نوم وما تمدح الله بنفيه عن نفسه فإن إثبات ضده ذم ونقص فغير جائز إثبات نقيضه بحال كما لو بطل استحقاق الصفة بلا تأخذه سنة ولا نوم لم يبطل إلا إلى صفة نقص فلما تمدح بنفي رؤية البصر عنه لم يجز إثبات ضده ونقيضه بحال إذ كان فيه إثبات صفة نقص ولا يجوز أن يكون مخصوصا بقوله تعالى وجوه يومئذ ناضرة إلى ربها ناظرة لأن النظر محتمل لمعان منه انتظار الثواب كما روي عن جماعة من السلف

Manası: Allah Teâla'nın "Gözler onu idrak edemez" şeklindeki kavlinin manası "Gözler onu göremez" anlamındadır. Bu, tıpkı Allah teala'nın "Onu ne (uyku öncesindeki) bir gevşeme ne de uyku tutmaz"[5] şeklindeki ayeti (kerimede olan bir övünme) gibi gözlerin onu görememesi ile övünmedir. Allah Teâla'nın kendi zatından nefyederek övündüğü bir şeyin zıttını ispat etmek (onun hakkında) zem ve noksanlık iddia etmektir. Ve dolayısıyla bunun tersinin ispat edilmesi hiçbir halde caiz değildir. Tıpkı Allah'ın "Onu ne (uyku öncesindeki) bir gevşeme ne de uyku tutmaz" şeklindeki sıfata layık olmasının iptal olması durumunda bu durumun noksanlık özelliğine varması gibi… Mademki Allah Teâla gözlerin onu göremeyeceği ile övünmüştür, şu halde zıttının ispat edilmesi hiçbir türlü caiz değildir. Zira bunda noksanlık sıfatının ispatı vardır. Bu ayetin "İşte o gün bir takım yüzler çok güzeldir, Rabbine bakıcıdır" şeklindeki ayetle sınırlandırılmış olması caiz değildir. Çünkü "nazar" kelimesi bir takım manalara ihtimallidir. (Mesela) bunlardan bir

tanesi seleften nakledildiği gibi “sevap beklemek” manasıdır.[6]

III. Yine “Ahkamu’l-Kur’an” ında Cenab- Allah’ın Süleyman Aleyhisselam döneminde insanları imtihan etme kastıyla bulundurduğu Babil’deki Harut ve Marut isimli iki meleğin kıssasını hikâye buyurduğu ayet-i kerimede sihrin hükmünü belirtmeden önce sihrin ne olduğu hususunda bilgi vermek istediğini ve bu hususun avamı bırakın ehl-i ilimden bile birçok kimseye kapalı kaldığını belirten el-Cessas

ومتى أطلق فهو اسم لكل أمر مموه باطل لا حقيقة له ولا ثبات

şeklindeki ifadelerin de içinde yer aldığı cümlelerinde sihrin hakikatinin olmadığını hayalden ibaret bir şey olduğunu savunur.[7] Sihrin hakikatinin olmadığı şeklindeki görüşün Mu’tezile tarafından savunulan bir görüş olduğu ise malum bir husustur.

IV. Kelam ve Usul ilminde Maturidi, Eş’ari ve Mutezili olanlar arasında tartışmalı olan bir mesele vardır ki bu “Hüsün-Kubuh meselesidir. Yani me’murun bihte/emrolunan şeyde bulunan güzellik Şeriat’ın onu emretmesinden mi kaynaklanmaktadır. Yoksa aklın bu konuda herhangi bir te’siri söz konusu mudur? Başka bir deyimle bir şey güzel olduğu için mi Şer-i Şerif tarafından emredilmiştir. Yoksa Şer’-i şerif kendisini emrettiği için mi güzeldir? İşte bu noktada Eş’ariler aklın hiçbir te’sirinin olmadığını yani şayet şeriat o şeyi emretmemiş olsaydı aklın ondaki güzelliğe hükmetmesi şöyle dursun ondaki güzelliği anlamak dahi anlayamayacağını savunmaktadırlar. Mu’tezile’ye göre ise akıl bir şeydeki güzelliğe hükmeder. Şeriat da o şeyi daha sonra emreder. Yani Din o şeyi güzel olduğu için emretmiş olur. Güzelliğin tespit edilmesi hususunda ana etken akıldır. Bu durumda o şeyde bulunan güzellik veya çirkinlik emrin medlulü olmuş olur. Maturidiler bu konuda orta yolu tutmuşlardır. Onlara göre aklın bir şeydeki güzelliği hükmetme anlamında değil de fehmetme anlamında tesiri vardır. Fakat onun güzel olduğunun tam anlamıyla tesbiti şeriatın o şeyi emretmesinden sonra olacaktır. İşte, bu konuyu “el-Fusul” ünde ele alan el-Cessas, Küfür, zulüm ve yalan gibi şeylerin akılda kötü olduklarını ve şeriatında bunları nehyetmesinin akılda bulunan bu hükmü tekid edici olduğunu belirtir. Ve dinin bu hususlarda aklın muhalifine varid olmasının caiz olmayacağını bildirir.[8]

V. Ahkamu’l-Kur’an’ında Bakara süresinde bulunan “Allah fesadı sevmez” şeklindeki ayet-i kerimeyi tefsir sadedinde Cessas şunları söyler

“وقوله والله لا يحب الفساد نص على بطلان مذهب أهل الإجبار لأن مالا يحبه الله فهو لا يريده وما يريده فهو لا يحبه فأخبر الله تعالى في هذه الآية أنه لا يحب الفساد وهذا يوجب أن لا يفعل الفساد لأنه لو فعله لكان مريدا له ومحبا له

Bu ifadelere göre el-Cessas “Allah tealanın kabih/çirkin olan bir şeyi yaratması mümkün değildir. Zira Allah teala fesadı sevmiyor ise onu yaratması da mümkün değildir” diyerek Mu’tezile’nin kabihin Allah Teala tarafından yaratılmadığı şeklindeki görüşünü dillendirmektedir. Zira fesadı yaratmış

olsaydı onu irade etmesi ve sevmesi gerekirdi. Yani Cessas İrade-meşiet ve muhabbet fiillerinin birlikte olduğunu ve ayrılamayacaklarını savunmaktadır. Bu şekildeki görüşün de Mu'tezile mezhebine ait olduğu malumdur. Ehl-i sünnetin bu konudaki inancını ise en kısa yoldan Bed'ul- Emali metninde bulabiliriz: "مريد الخير و الشر القبيح- ولكن ليس يرضى بالمحال– " Allah teala şerrin ve kabihin irade edicisidir. Lakin muhal olan(çirkin işlere) ise razı olmaz". Demek ki ehl-i sünnete göre irade ve muhabbet kavramlar farklı şeylerdir. Buna göre Allah fesadı irade eder fakat fesada rıza göstermez.

VI. Hakeza "Ahkamu'l-Kur'an" isimli eserinde yine ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasında meşhur meselelerden biri olan haramın rızık olup olmadığı meselesinde de ehl-i i'tizal gibi düşünmektedir. Allah azze ve Celle Kur'an-ı mübin'de "(Onlar ki) bizim kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infak ederler"[9] ayet-i kerimesinde söylediklerinin bir kısmı şudur:

ولما مدح هؤلاء بالإنفاق مما رزقهم الله دل ذلك على أن إطلاق اسم الرزق إنما يتناول المباح منه دون المحظور وإن ما اغتصبه وظلم فيه غيره لم يجعله الله له رزقا لأنه لو كان رزقا له لجاز أنفاقه وإخراجه إلى غيره على وجه الصدقة والتقرب به إلى الله تعالى

"Allah teala bu kulları kendilerine rızık olarak vermiş olduğu şeylerden infak etmeleriyle övünce anlaşılmış oldu ki rızık kelimesi kendi cinsinden olan mübahı kapsar mahzurlu olan (haramı)ı içine almaz. Kişinin başkasının malını gasp ederek veya ona zulmederek ele geçirdiği malı Allah ona rızık yapmamıştır. Zira bu ona ait bir rızık olmuş olsaydı bunu, başkasına tasadduk ve Allah teala'ya yaklaşma niyetiyle infak etmesinin caiz olması gerekirdi."[10] Görüldüğü gibi el-Cessas bu meselede mu'tezilenin görüşü olan haramın rızık olmadığı görüşünü savunmaktadır. Hâlbuki ehl-i sünnete göre haram rızıktır.

VII. Allah Azze ve Celle'nin Kur'an-ı Hâkim'de birden fazla yerde Kur'an'a insan kelamı, şair sözü vs. gibi yakıştırma yapan kimselere ona benzer süre getirmelerini emrettiği malumdur. Hatta başka bir ayet-i kerimede bu işin, yani Kur'anın ayet veya sürelerinin bir benzerinin meydana getirilme işinin insanlar ve cinlerin tamamının bir araya gelip bir birlerine yardımcı olmasıyla dahi mümkün olamayacağını bildirir. İşte bunu Ulumu'l-Kur'an veya Usulu't-Tefsir tarzında yazılmış kitaplarda ulema "İ'cazu'l-Kur'an" bağlamında değerlendirir. Yani Kur'an bu hususta özelde insanları ve genelde tüm mahlukatı mislini getirmelerinden aciz bırakmıştır. Ne var ki bu konuda Mu'tezile imamlarından İbrahim en-Nazzam'a "Sarfe" ismi verilen bir görüş nisbet edilir. Bu görüşe göre insanların Kur'an-ı Azimuşşan'ın bir mislini getirmekten aciz kalmaları yine Allah teala'nın onları bundan engellemesi sebebiyledir. Yani Allah Azze ve Celle bu emri ta'ciz manasında kullanmıştır. Ancak bu ta'ciz manası en-Nazzam ve bir kısım mutezililerce "emre muhatap olan kimseleri bu işi yapmaktan engellemesi anlamındadır. Belki bu engelleme olmasa muhataplar buna muktedir olabileceklerdir. Tabi ki bu görüş ehl-i sünnet tarafından makbul addedilmemiştir. Ehl-i sünnete göre insanlar olsun cinler olsun Kur'an'ın bir mislini getirmekten iradelerinin serbest olması

anlamında acizdirler. Yani kendilerine verilen kabiliyyet finnetice kul isti'dadı olduğundan bu kabiliyyet Rahmanın kelamının tek bir ayetinin dahi mislini icad etmeye yetmeyecektir. İşte bu noktada da el-Cessas

إذ كان مثل ذلك لا يصح إلا كونه من قبل القادر الحكيم الذي صرفهم عن ذلك

şeklindeki ifadeleriyle "sarfe" görüşünde olduğunu belirtir.[11]

VIII. Ebubekir el-Cessas, *"Ahkamu'l-Kur'an"* ında nesih meselesini işlerken şu ifadelere yer verir:[12]

قال أبو بكر زعم بعض المتأخرين من غير أهل الفقه إنه لا نسخ في شريعة نبينا محمد

وقد كان هذا الرجل ذا حظ من البلاغة وكثير من علم اللغة غير محظوظ من علم الفقه وأصوله وكان سليم الاعتقاد غير مظنون به غير ظاهر أمره ولكنه بعد من التوفيق بإظهار هذه المقالة إذ لم يسبقه إليها أحد

Yani bu ifadeler göre Cessas şunu söylemiş oluyor: Mütaahhir âlimlerden fıkıh ehlinden olmayan bir kimse Peygamber Sallallahu Aleyhi ve sellem'in şeriatında neshin olmadığını savunmuştur. Neshi inkâr eden bu kişi fıkıh ve usul âlimlerinden olmayıp belagat ilminden payesi olan, lügat bilgisi çok ve **akidesi/inancı düzgün bir insandır.** Ve kendisinden önce hiç kimse neshi inkâr etmemiş ve ilk kez kendisi neshi münkir olmuştur.Cessas'ın ismini tasrih etmediği ve bir takım emarelerle anlatmaya çalıştığı bu şahsın kim olduğu hususunu tedkik ettiğimizde bu zatın Mu'tezile âlimlerinden Ebu Müslim el-İsfehani olduğunu görmekteyiz. Zira Ebu Müslim, Cessas'ın da ifade ettiği gibi ne bir fıkıh âlimi ve ne de usulcüdür. Aksine o belağat ve lügat cihetiyle bilinen birisidir. Ve ilk kez neshi inkâr eden kimse olması Cessas'ın **لم يسبقه إليها أحد**"ondan önce bu görüşü kimse savunmamıştır" şeklindeki tavsifi ile tamamen örtüşmektedir. Ayrıca Muhammed Zahid el-Kevseri (Rahimehullah)'da Cessas'ın bu noktada kastettiği kişinin Ebu Müslim olduğunu ifade etmektedir.[13] O halde Cessas'ın Ebu Müslim gibi Mu'tezile âlimlerinden sayılan bir kişi hakkında

وكان سليم الاعتقاد

"itikadı düzgün birisi idi" ifadesini kullanması i'tizalî itikadına delalet eden emarelerdendir. Ve yine İmam Zehebi'nin de "Siyer" inde Cessas ile ilgili

قيل كان يميل إلى الاعتزال، وفي تواليفه ما يدل على ذلك في رؤية الله وغيرها، نسأل الله السلامة.

Cessas'ın mutezileye meyilli olduğu söylenmiştir. Ru'yetullah meselesi ve

başka meseleler hususunda teliflerinde bunu gösteren bazı şeyler vardır”[14] şeklindeki ifadeleri söylediğimiz manayı te’yid eder mahiyettedir.[15]

Vesselam…

---

[1] *Zirikli,el-A’lam, I/171 Daru’l-İlmi’l-Melayin, Beyrut-Lübnan 2002 B.15*

[2] *Abdü’l-Mecid et-Türkmani, Dirasat fi Usuli’l-Hadis ala mezhebi’l-Hanefiyye, s. 31-32 Medresetu’n-Nu’man, Karaçi, Pakistan, 2009, B.I*

[3] *Ebu Bekir el-Cessas, Şerhu Muhtasari’t-Tahavi, VII/387 Daru’l-Beşairi’l-İslamiyye, Daru’s-Sirac, Beyrut-Lübnan 2010, B.II*

[4] *Kur’an-El-En’am, 103*

[5] *Kur’an, el-Bakara 255*

[6] *Bkz. el-Cessas, Ahkamu’l-Kur’an, IV/169 Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Müessesetu’t-Tarihi’l-Arabi, Beyrut-Lübnan 1992*

[7] *el-Cessas, Ahkamu’l-Kur’an, s. 50 den itibaren…*

[8] *El-Cessas, el-Fusul fi’l-Usul, IV/70 Vizaretu’l-Evkaf ve’ş-Şuuni’l-İslamiyye, 1994, B.III*

[9] Kur’an, Bakara 2

[10] *El-Cessas, Ahkamu’l-Kur’an, I/29*

[11] *El-Cessas, Ahkamu’l-Kur’an, I/34*

[12]*El-Cessas, Ahkamu’l-Kur’an, I/72*

[13] *M. Zahid el-Kevserî, Makalat, s. 311 el-Mektebetu’l-Ezheriyye, Mısır 2009*

[14] *Ez-Zehebi, Siyeru A’lami’n-Nübela, XVI/341 Müessesetu’r-Risale, Beyrut-1984, B.II*

[15] *Şihabuddin el-Mercani, Nazuratu’l-Hak, Tahkik kısmı 208-210 dan özet olarak…*